

เรื่องเล่าพื้นบ้าน (2) : อนุภาค สัญลักษณ์และบทบาทหน้าที่ ของนิทาน

THI3321 คติชนวิทยา

สัปดาห์ที่ 4

ผศ.ดร.ศรัณย์ภัทร์ บุญฮก

เรื่องเล่าและความเชื่อเกี่ยวกับ “งูใหญ่” มีใน
หลายวัฒนธรรม อะไรคือจุดร่วม และจุดต่าง

<https://thematter.co/social/dragons-in-cultures/220419>

หัวข้อในการเรียนการสอน

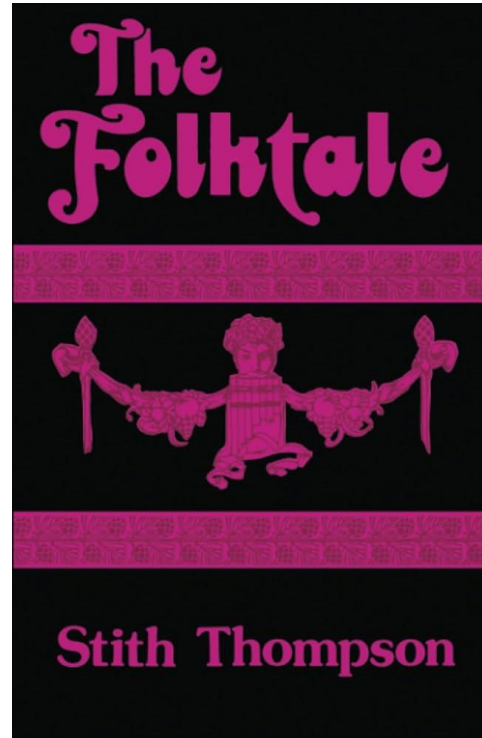
- ☐ อนุภาคของนิทาน
- ☐ อ่านนิทานผ่านสัญลักษณ์
- ☐ อ่านนิทานผ่านบทบาทหน้าที่

อนุภาคของนิทาน

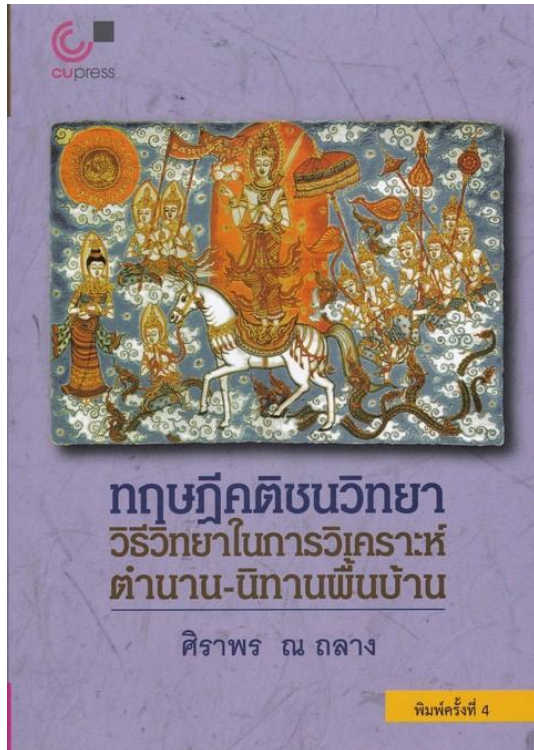
ความหมายและลักษณะของอนุภาคของนิทาน

A *motif* is the **smallest element** in a tale **having a power to persist in tradition**. In order to have this power it must **have something unusual and striking about it**

อนุภาคของนิทาน

ความหมายและลักษณะของอนุภาคของนิทาน

- อนุภาค คือ องค์ประกอบย่อย ๆ ในนิทานที่ได้รับการสืบทอดก็เพราะมีความ “ไม่ธรรมดา” มีความน่าสนใจทางความคิดและจินตนาการ
  - ตัวละคร
  - วัตถุสิ่งของ
  - เหตุการณ์ในนิทาน
- มีคนเสนอคำว่า “จินตความคิด” สำหรับคำนี้เช่นกัน

อนุภาคของนิทาน

การศึกษาอนุภาคกับการเข้าใจมนุษย์

- มังกร/งูใหญ่ เป็นตัวอย่างที่ดีให้เห็นถึงอนุภาคตัวละครที่อยู่ในเรื่องเล่าพื้นบ้านร่วมกันของหลายวัฒนธรรม
- อนุภาคนี้นสะท้อนความคิดสากลของมนุษย์ที่มีร่วมกัน
- ขณะเดียวกันก็ได้แสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของแต่ละวัฒนธรรมด้วย
- ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่า การศึกษาอนุภาคทำให้เข้าใจมนุษย์ได้อย่างไร ?

Dragon Detectives!

Why do all these dragons look so different?

Dragons look a little different depending on where in the world they've come from. Most look a bit like lizards or snakes with scales, but some have wings, claws and horns, and some even have the head of a lion!

George IV wanted the inside of the Royal Pavilion to feel how he imagined China to be, with lots of dragons. This was a popular style in the 1700s that we call Chinoiserie.

Most dragons in the Royal Pavilion were made by European artists who had never been to China though, so some might look a bit more like European dragons!

European Dragons

- 1 Dragons have been part of European stories for thousands of years.
- 2 In Ancient Greek and Celtic myths, dragons were sometimes gentle, with special healing powers, but in Norse legends, dragons were often greedy and guarded piles of gold.
- 3 In Wales, a red dragon is a proud national symbol and even appears on the Welsh flag.

Chinese Dragons

- 1 In Chinese culture, dragons are powerful symbols of wisdom and good luck. People believed that dragons controlled the weather, especially rain and storms, which helped their crops grow.
- 2 Although across China dragons vary a lot, they are usually long and snake-like. Most do not have wings, but they can still fly through the sky!
- 3 The dragon is the fifth of twelve animals in the Chinese zodiac.

Dragons of Europe

European Dragons

In European culture dragons are powerful and have been symbols of both good and evil.

The Ancient Greeks and the Celts both saw dragons as creatures with special healing powers, and the Romans used dragons as symbols of military strength.

Christian Dragons

Christian dragons often symbolise paganism or Satan. Stories like St George and the Dragon tell of aggressive dragons being defeated by Christian saints.

These dragons merged with the idea of the sea monster and have legs and wings. Christian dragons live in a cave, a well, a lake, or in rivers.

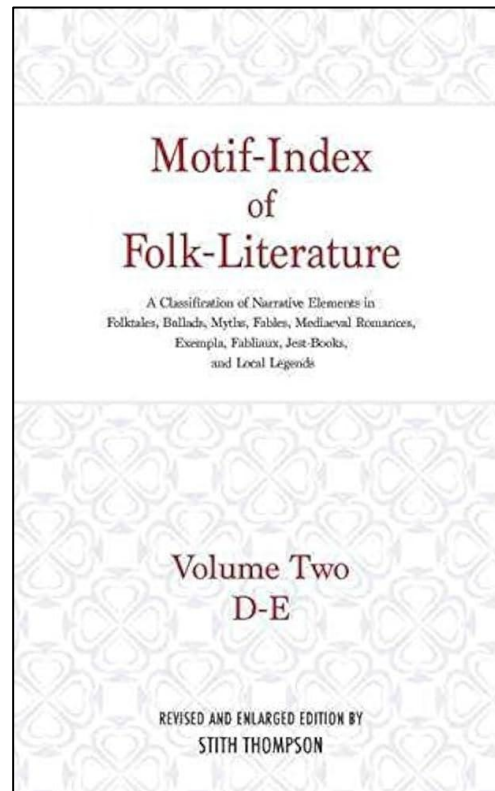
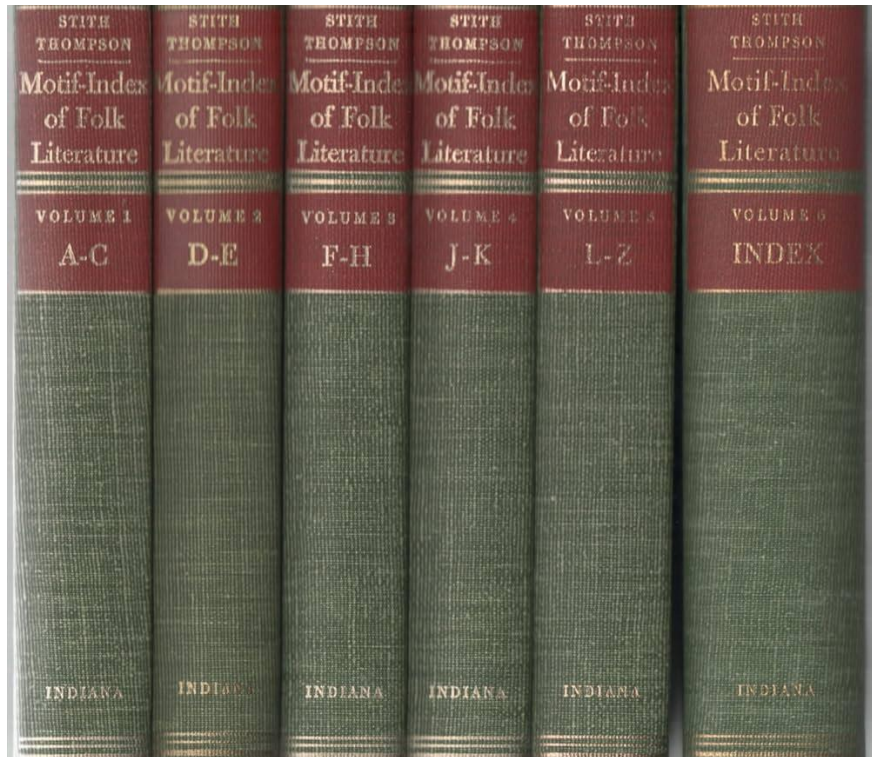
Nordic Dragon Myths and Legends

In Norse mythology, dragons guard treasure and burial mounds. In Beowulf, one of the earliest stories that survives in the English language, dating from around 800 A.D., Beowulf heroically kills several monsters, including a dragon, but is poisoned by the dragon and dies.

ภาพถ่ายจากนิทรรศการมังกร
ณ Royal Pavilion
เมืองไบรตัน ประเทศอังกฤษ
ปี 2026

อนุภาคของนิทาน

อนุภาคกับการศึกษาความเป็นสากลของมนุษย์

- นักคติชน โดยสตีธ ทอมป์สันเป็นบรรณาธิการได้รวบรวมนิทานจากทั่วโลกมาจัดทำหนังสือชื่อว่า ดัชนีอนุภาคนิทานพื้นบ้าน หรือ Motif-Index of Folk Literature
- อย่างไรก็ดี สัดส่วนของนิทานไม่มีมาจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ดัชนีอนุภาคนิทานพื้นบ้าน

- A. Mythological Motifs (อนุภาคเกี่ยวกับตำนานปรัมปรา)
- B. Animal Motifs (สัตว์)
- C. Motifs of Tabu (ข้อห้าม)
- D. Magic (ความวิเศษ)
- E. the Dead (ความตาย)
- F. Marvels (ความแปลกมหัศจรรย์)
- G. Ogres (ยักษ์)
- H. Tests (การทดสอบ)
- J. the Wise and the Foolish (คนฉลาดและคนโง่)
- K. Deceptions (การหลอกลวง)
- L. Reversals of Fortune (การพลิกผันของโชคชะตา)
- M. Ordaining the Future (การกำหนดอนาคต)
- N. Chance and Fate (โอกาสและโชคชะตา)
- P. Society (สังคม)
- Q. Rewards and Punishments (รางวัลและการลงโทษ)
- R. Captives and Fugitives (การกักขังและการหลบหนี)
- S. Unnatural Cruelty (ความโหดร้ายที่ผิดธรรมชาติ)
- T. Sex (เรื่องเพศ)
- U. the Nature of Life (ธรรมชาติของชีวิต)
- V. Religion (ศาสนา)
- W. Traits of Character (ลักษณะตัวละคร)
- X. Humor (อารมณ์ขัน)
- Z. Miscellaneous Groups of Motifs (อนุภาคเบ็ดเตล็ด)

A20. **A20. Origin of the creator.**

A21. A21. *Creator from above.*

A21.1. A21.1. *Woman who fell from the sky.*—Daughter of the sky-chief falls from the sky, is caught by birds, and lowered to the surface of the water. She becomes the creator. —*Iroquois: Thompson Tales n. 27.—Cf. Finnish: Kalevala rune 1.

A21.2. A21.2. *Old man from sky as creator.*—Old man with his wife comes from the sky. Are the first couple on earth. Have seven sons and seven daughters. Each son marries a daughter.—Ekoi: Talbot 366.

A22. A22. *Creator comes out of chaos.* Chinese: Werner 76, Ferguson 57.

A23. A23. *Creator offspring of dual powers of nature.* (Male and female principles.) —Chinese: Werner 76.

A25. A25. *Creator from below.* God rises from beneath (the center of the spiritual world) and creates the world.—Hottentot: Bleek 74 No. 35.

A25.1. A25.1. *Creator emerges from lake.* So. Am. Indian (Chibcha): Kroeber BBAE CXLIII (2) 908, (Aymara): Tschopik BBAE CXLIII (2) 570.

A26. A26. *Creator comes from certain direction.*

A26.1. A26.1. *Creator comes from east.* Africa (Luba): Donahugh V 80.

A27. A27. *Creator born from egg.* Chinese: Eberhard FFC CXX 98f.

A30. **A30. Creator's companions.** Inca: Rowe BBAE CXLIII (2) 315; Tahiti: Henry 342; Hawaii: Beckwith Myth 45.

ตัวอย่างของอนุภาคนิทาน

กิจกรรมที่ 1 การค้นหาภาพจำของนิทานและตำนาน

ให้นักศึกษาแลกเปลี่ยนสิ่งที่ตนเองค้นหาจากกิจกรรม On-demand

อนุภาค	นิทานเด่น ๆ ที่นึกถึง	อนุภาคที่พบในนิทานไทย เรื่องอื่น ๆ	อนุภาคที่พบในนิทาน ต่างชาติเรื่องอื่น ๆ
การฆ่าบุพการี	ก่องข้าวน้อยฆ่าแม่	พญากงพญาพาน	อติปุต
การตายเป็นดอกไม้/สถานที่			
เมืองล่ม			
การสาปแช่ง			
การแปลงกาย			
แม่เลี้ยงใจร้าย			
ยักษ์			
ของวิเศษ			

กิจกรรมที่ 1 การค้นหาภาพจำของนิทานและตำนาน

AI กับการค้นหาอนุภาคของนิทาน

1. นำ Generative AI ที่นักศึกษาใช้ประจำ เช่น ChatGPT Gemini มาใช้ค้นคว้า โดยให้เริ่มห้องสนทนาใหม่ แล้วตั้ง Prompt ก่อนเริ่มสนทนา ตัวอย่างเช่น

คุณเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านคติชนวิทยา (folklore) ที่มีผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับเรื่องเล่าพื้นบ้าน เพลงพื้นบ้าน ความเชื่อ พิธีกรรมของไทยและนานาชาติอย่างยาวนานกว่า 30 ปี

คุณกำลังจะเริ่มต้นการศึกษาใหม่ โดยค้นหาเกี่ยวกับ Motif-index of folk-literature ของ Stith Thompson จากลิงก์นี้ <https://www.ruthenia.ru/folklore/thompson/>

คุณเข้าใจบทบาทใช้หรือไม่ ใช่/ไม่

2. ให้นักศึกษาลองนำอนุภาคก่อนหน้าไปค้นหาว่าตรงกับดัชนีอนุภาคนิทานใด และพบในนิทานชาติใดบ้าง

อนุภาคของนิทาน

อนุภาคกับการเข้าใจความหมายในแต่ละวัฒนธรรม

- อนุภาคทำให้เราเห็นความคิดที่เป็นสากลของมนุษย์ที่สามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้
- ในเวลาเดียวกัน เราสามารถหยิบอนุภาคใด ๆ ที่มีความโดดเด่นมาศึกษาวิเคราะห์และตีความเช่นกัน
- ตัวละครปลาในนิทานไทยเป็นตัวอย่างที่ดีในการวิเคราะห์ตีความว่ามีความหมายอย่างไร

อนุภาคของนิทาน

ตัวอย่างการศึกษาอนุภาคของนิทานจากงานวิจัย

- การศึกษาอนุภาคเฉพาะวัฒนธรรม

พรรณราย ชาญหิรัญ บทบาทของจระเข้ในนิทานไทย

- การศึกษาเปรียบเทียบข้ามวัฒนธรรม

ศิริพร ศรีวรกานต์ ศรีธัญชัย ไทย-เยอรมัน : การศึกษาเปรียบเทียบนิทานมุขตลกศรีธัญชัยกับทิลล์ ออยเลนชะปีเกล

อนุภาคของนิทาน

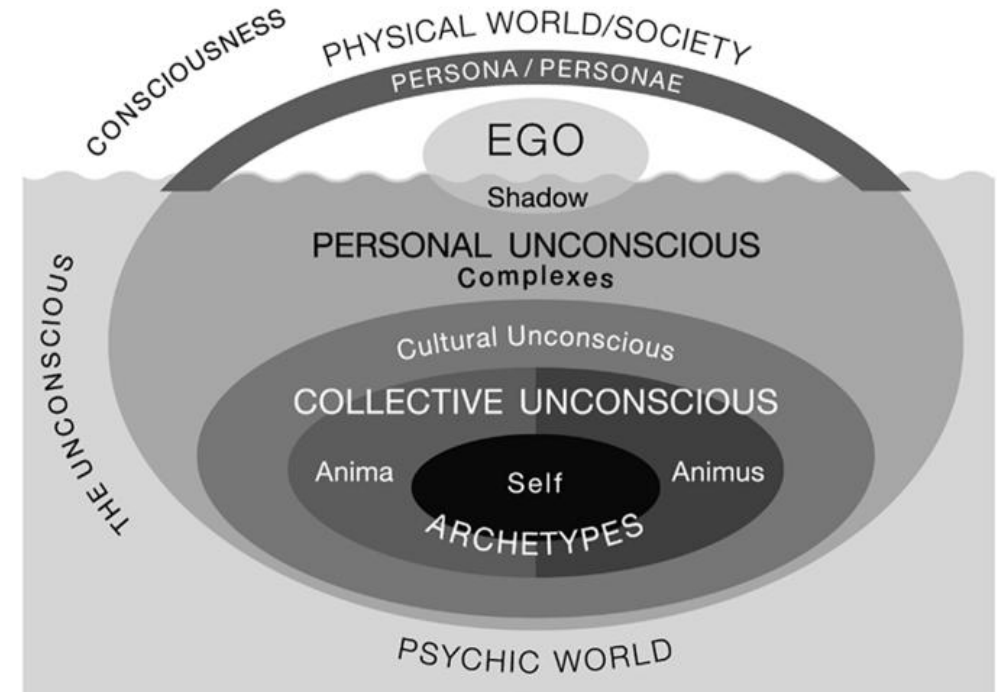

อนุภาคกับการเข้าใจความหมายในแต่ละวัฒนธรรม

- อนุภาคทำให้เราเห็นความคิดที่เป็นสากลของมนุษย์ที่สามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้
- ในเวลาเดียวกัน เราสามารถหยิบอนุภาคใด ๆ ที่มีความโดดเด่นมาศึกษาวิเคราะห์และตีความเช่นกัน
- ตัวละครปลาในนิทานไทยเป็นตัวอย่างที่ดีในการวิเคราะห์ตีความว่ามีความหมายอย่างไร

อ่านนิทานผ่านสัญลักษณ์

- การอ่านตีความสัญลักษณ์ในนิทานได้รับอิทธิพลความคิดจากทฤษฎีทางจิตวิทยาโดยเฉพาะแนวคิดของซิกมันด์ ฟรอยด์ และคาร์ล จุง ฯลฯ
- การมองว่าอนุภาคในนิทานเป็นสิ่งที่แทนจิตใต้สำนึกร่วมกันของมนุษย์

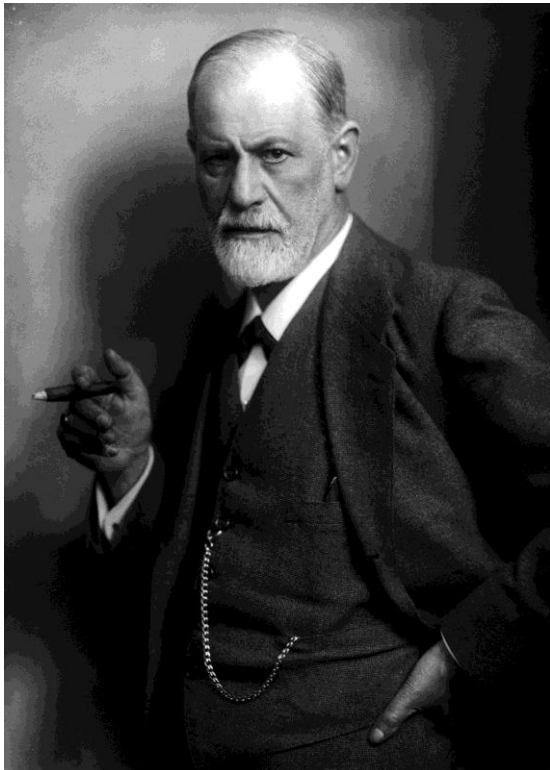
ทฤษฎีจิตวิทยา – ต้นแบบดั้งเดิมของ
มนุษย์(archetype)

อ่านนิทานผ่านสัญลักษณ์

ทฤษฎีจิตวิทยา - แรงขับทางเพศ

- فرویدเสนอว่า มนุษย์ขับเคลื่อนด้วยแรงขับทางเพศ
- สัญลักษณ์ต่าง ๆ ในชีวิตก็จำลองมาจากแรงปรารถนาหรือจินตนาการทางเพศที่กดทับไว้
  - อวัยวะเพศ
  - การร่วมเพศ
  - การให้กำเนิด

อ่านนิทานผ่านสัญลักษณ์

ตัวอย่างการตีความสัญลักษณ์ผ่านจิตวิเคราะห์

- การตีความอนุภาคสากลในฐานะต้นแบบของ
ความกลัว/ความกล้า/ความปรารถนาของมนุษย์
- การตีความอนุภาคน้ำเต้า = ครรภ์มารดา และ
การให้กำเนิดมนุษย์
- การตีความอนุภาคปลา = อวัยวะเพศชาย

อ่านนิทานผ่านสัญลักษณ์

การตีความสัญลักษณ์ในแต่ละวัฒนธรรม

○ ดอกบัว

○ หมู

○ กบ

○ ควาย

○ ช้าง

อ่านนิทานผ่านสัญลักษณ์

ตัวอย่างการศึกษาอนุภาคกับการตีความสัญลักษณ์

ปริยารัตน์ เชาวลิตรประพันธ์ การสมพาสที่ผิดธรรมชาติในนิทานไทย : การศึกษาอนุภาคทางคติชนวิทยา

อ่านนิทานผ่านบทบาทหน้าที่

บทบาท

role vs function

การกระทำของตัวละคร

Play the role

มีฟังก์ชัน = มีหน้าที่ หรือมี

วัตถุประสงค์ต่ออะไรบางอย่าง

อ่านนิทานผ่านบทบาทหน้าที่

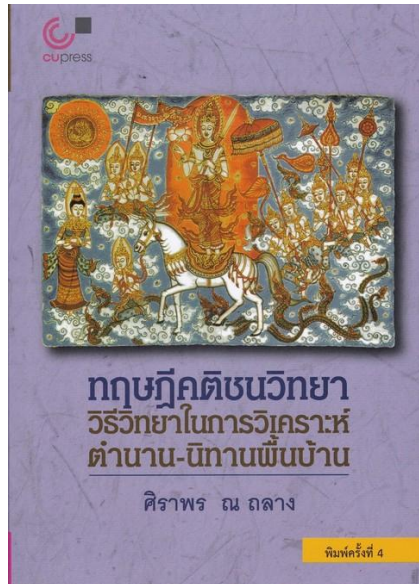
บทบาทหน้าที่ → ทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยม (Functionalism)

William Bascom → Four Functions of Folklore

1. อธิบายที่มาและเหตุผลในการทำพิธีกรรม
2. ให้การศึกษา
3. รักษามาตรฐานและแบบแผนของสังคม
4. ให้ความเพลิดเพลินและเป็นทางออกของความคับข้องใจ

<https://www.jstor.org/stable/536411>

อ่านนิทานผ่านบทบาทหน้าที่

ศิริพร ณ ถลาง ใช้กรอบของบาสคอมมาอธิบายบทบาทหน้าที่ของ
เรื่องเล่าพื้นบ้านไทย เป็น 3 บทบาทใหญ่ ได้แก่

1. การอธิบายกำเนิดและอัตลักษณ์ของกลุ่มชนและพิธีกรรม
2. การให้การศึกษา อบรมระเบียบสังคมและรักษามาตรฐาน
พฤติกรรมของสังคม
3. การเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคลอันเกิดจาก
กฎเกณฑ์ทางสังคม

กิจกรรมที่ 2 การค้นหาความหมายของ “ปลา” ในนิทานไทย

บทความเรื่อง “ตัวละครปลา” ในนิทานไทย: สัญลักษณ์และบทบาท โดยวรสิทธิ์ บุญญาล้ำเลิศและอภิลักษณ์ เกษมผลกุล ตีพิมพ์ในวารสารวรรณวิทัศน์ ปีที่ 22 ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน 2565 โดยให้อ่านเน้นเฉพาะหัวข้อที่ 1 และ 4 จากนั้นให้ตอบคำถามต่อไปนี้

1. ในหัวข้อที่ 1 บทนำให้นักศึกษาสรุปความว่า ทำไมผู้เขียนบทความถึงสนใจศึกษาตัวละครปลาในนิทานไทย และการศึกษานี้จะมีประโยชน์อย่างไร
2. ในหัวข้อที่ 4.1 ภูมิหลังเกี่ยวกับ “ปลา” ในมิติวัฒนธรรม ผู้เขียนแสดงให้เห็นว่า เมื่อเปรียบเทียบปลาในนิทานจากหลายวัฒนธรรม ปลาในนิทานมักปรากฏคล้าย ๆ กันอย่างไร และมีอะไรที่ปรากฏเฉพาะในวัฒนธรรมไทย
3. ในหัวข้อที่ 4.2 ปลา: ความหมายเชิงสัญลักษณ์ ให้นักศึกษาเลือกสัญลักษณ์ที่ตนเองสนใจมาอธิบาย 1 สัญลักษณ์ว่า ปลาเป็นสัญลักษณ์ของอะไร เพราะอะไร และยกตัวอย่างพอสังเขป
4. ในหัวข้อที่ 4.4 บทบาทของนิทานต่อสังคม ได้สรุปบทบาทของนิทานไว้ 3 บทบาท จากตรงนี้ให้นักศึกษาลองวิเคราะห์ต่อว่า บทบาทดังกล่าวคล้ายคลึงกับนิทานหรือตำนานใดที่ได้เรียนมาในสัปดาห์ก่อนหน้านี้ ให้เปรียบเทียบและยกตัวอย่าง

คำถามท้ายบทเรียน

1. อนุภาคของนิทานคืออะไร แบ่งได้กี่ประเภท พร้อมยกตัวอย่างประกอบ
2. ความเหมือนและความแตกต่างของมังกรในวัฒนธรรมต่าง ๆ บอกอะไรกับเราเกี่ยวกับความคิดและจินตนาการของมนุษย์
3. จงยกตัวอย่างอนุภาคที่พบข้ามวัฒนธรรมมา 1 อนุภาคว่าปรากฏอย่างไร พร้อมบอกความหมายทางวัฒนธรรมของอนุภาคนั้นว่าเหมือนและแตกต่างกันอย่างไร
4. จงยกตัวอย่างการตีความสัญลักษณ์ของอนุภาคในนิทานที่สัมพันธ์กับเรื่องเพศ
5. จงอธิบายทฤษฎีบทบาทหน้าที่ของนิทาน พร้อมยกตัวอย่างที่เชื่อมโยงกับนิทานอย่างน้อย 1 เรื่อง